

**Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı
Eseri**

Mohammad Al- Jawjari and His Work Called Khayr Al-Qirâ fi Sharh Umm
Al-Qurâ

Zahir ASLAN

Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belagatı Anabilim Dalı

Lec. Dr., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Rhetoric

Trabzon/Turkey

zahiraslan@trabzon.edu.tr **ORCID ID:** 0000-0001-6276-7686

Rıfat Resul SEVİNÇ

Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üni., İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belagatı Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric

Manisa/Turkey

rrsevinc@hotmail.com **ORCID ID:** 0000-0002-2666-0328

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Aralık / December 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Mayıs / May 2021

Atıf / Citation: Aslan, Zahir – Sevinç, Rıfat Resul. "Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri/Mohammad Al- Jawjari and His Work Called Khayr Al-Qirâ fi Sharh Umm Al-Qurâ". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 10/20 (Temmuz/July 2021/2): 532-565

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz*

Kaside ve şiir Arap Dili ve Belâgati derslerinde teorik olarak işlenen edebî sanatların tezahür ettiği en önemli eserlerdir. Ancak edebî sanatların bol miktarda kullanıldığı ve söz sanatının önemli bir türü olan nazım türü bu eserlerin anlaşılması sair metinlere oranla daha zordur. Bunun neticesinde birçok âlim lügat, i'râb ve belâgat açısından şiirlerin anlaşılması sadedinde önemli şerhler kaleme almıştır. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında da önemli katkılar sunan klasik şiir üzerine yazılan şerhler, aklî ve naklî ilimlere dair zengin muhtevasıyla İslâm kültür tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Bu makalede hicri IX. yüzyıl müelliflerinden dilci ve Şâfiî fakihî Ebû't-Tâhir Muhammed b. Abdilmun'im el-Cevcerî (ö. 889/1484)'nin hayatı, eserleri ve Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 695/1296 [?])'nin Kasîde-i Hemziyye'sine yazdığı Hayru'l-kırâ fi şerhi Ummi'l-kurâ adlı şerh hakkında bilgi verilecektir. Çalışmada öncelikle müellifin hayatı, tahsili ve tedris faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Akabinde diğer eserleri tanıtılacak ve daha sonra Hayru'l-kırâ fi şerhi Ummi'l-kurâ adlı bu eserin müellife nisbeti, yazılış tarihi, yazılış gayesi, üslubu, muhtevası ve emsalleri arasındaki yeri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Şerh, Belâgat, Kaside, Cevcerî.

Abstract

Involving literary arts, odes and poems are the most important works that are studied theoretically in the lectures of Arabic language and Rhetoric. Yet, these works of verse in which literary arts are used in abundance and which are the peak of the figure of speech, are more difficult to understand than other texts. As a result of this, many scholars write important annotations to clarify the poems in terms of lexicon, I'râb and rhetoric. The annotations written on classical poems, which made important contributions to the understanding of the Quran, have gained an important place in the history of Islamic culture with their rich content of intellectual and transmitted sciences. In this article, information will be given about not only the life and works of Mohammad ibn 'Abd al-Mun'im al-Jawjari (d. 889/1484), a Shafi'i jurist and linguist who lived in the 9th century (according to hegira calendar) but also his annotation called Khayr Al-Qirâ fi Sharh Umm Al-Qurâ which is written to annotate Mohammad ibn Sa'id al-Bûsîrî's (ö. 695/1296

* Bu makale, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne bağlı olarak hazırlayıp savunduğum "Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kırâ fi Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)" adlı doktora tezinden türetilmiştir. This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Mohammad al-Jawjari and his work called Khayr Al-Qirâ fi Sharh Umm Al-Qurâ (Critical Edition)" (PhD, Dissertation, Recep Tayyip Erdogan University, Rize/Turkey, 2021).

[?]) *Qasīdah Al-Hamziyah* In the study, firstly, information about the life of the author, his education and teaching activities will be given. Subsequently, his other works will be introduced, and then the attribution of this work named *Khayr Al-Qirā fī Sharh Umm Al-Qurá* to the author, the date that it was written, the purpose of its writing, the style and content of it, and its place among the precedents will be discussed.

Keywords: *Arabic Language, Annotation, Rhetoric, Ode, Jawjari.*

Extended Summary

The Islamic society has attached great importance to the study of the Arabic language, which is the main tool for the correct understanding of the Qur'an. With the acceptance of Islam by different nations, studies on classical poetry have gained an important place in these scientific activities. The poems that were used to clarify the elusive words in the verses and hadiths needed to be annotated except for the first period when the locality continued, since they are difficult to understand in comparison to prose. This "annotation" activity, which was seen as a secondary element in the poetic narrators in the periods when the poems were compiled at first, has completed its development as multi-faceted independent works on poetry, in which linguistics as well as other Islamic sciences are processed under a single couplet.

The work called *Khayr Al-Qirā fī Sharh Umm Al-Qurá* by Mohammad ibn 'Abd al-Mun'im al-Jawjari (d. 889/1484), who received education and approval from important scholars in different fields such as Arabic language, fiqh, fiqh method, logic, arūz prosody, tafsir and hadith, and taught in the most important madrasahs of Egypt during his lifetime is one of the oldest annotations written on Būsīrī's *Qasīdah Al-Hamziyah*. Jawjari's separation of the couplets according to their subjects and the detailed arūz prosody and rhyme transfers, which he gave in the introduction, make the work privileged among other ode annotations. The author, who examines the eulogy under two headings in the introduction, makes detailed explanations about the arūz prosody of the eulogy in the first heading, and examines the eulogy in terms of rhyme in the second heading. In the continuation of the work, it has the claim and feature of giving information about more than one scientific discipline under a single couplet, which is one of the most important richness of the annotations of the eulogy, with the titles "al-luga", "al-i'râb" and "al-ma'nâ". At the beginning of the remarkable features of the work are the analyzes made by making use of

verses, poems, and parables in the sections where lexicon and i'râb analyzes are made. It is noteworthy that the detailed analysis of usage, the emphasis on the second and third meanings of the words, and the meaning of the term are included, especially in the glossary explanations section. Again, the examples and preferences encountered in the glossary and i'râb sections are another important feature of the work. In addition to these, the author has examined the background of the events described in the couplets in detail in the section titled "al-ma'nâ". Here, the author's effort to use reliable sources under the title of "al-edille", his original interpretations, references to different disciplines such as tafsir, fiqh and qiraat, and his plain fluent style are very striking. The author is successful in making a strong eulogy, the content of which is about prophetic biography (Sirah), appealing to the public without deviating from the scientific method to a large extent.

However, it is seen that the part of the work on rhetoric analyzes was written in a way that is far from the researcher and analyst attitude in other parts. In this section, only the bedî' arts in couplets have been identified, and detailed information has not been given. It would not be wrong to say that this section is the weakest link of the work, since no rhetoric determination has been made about 110 couplets in total, which corresponds approximately to a quarter of the eulogy. Considering the author's identity as a mudarris, it can be said that the rhetoric section is an application text for students who have reached a certain level in language education, while the other sections are written for beginners or intermediate students. *Khayr Al-Qirâ fi Sharh Umm Al-Qurâ* is in a sense a source for Ibn Hajar al-Haytami's (d. 974/1567) *Al-Minah al-Makkiyah fi sharh al-Hamziyah*, which is the most comprehensive of the *Qasidah Al-Hamziyah* annotations written about a century after him. As a matter of fact, Ibn Hajar, who mentions Jawjari as "Al-Shârih" in more than sixty places in his work, focused on the points that Jawjari left incomplete and acted as an integral part of Jawjari while writing his work. From this perspective, Ibn Hajar's work can be the subject of a comparative study with Jawjari's annotation in terms of Arabic language. The remarkable scientific position of the author, the fact that he was cited a lot in Ibn Hajar al-Haytami's annotation called *Al-Minah al-Makkiyah fi sharh al-Hamziyah*, which influenced many *Hamziyah* annotations written in later periods, necessitates a more detailed recognition and research. Despite the rich and organized content of the work, it is also noteworthy that no study has been done about it in Turkey until today.

Giriş

Arap dilinin yerelliğini koruduğu ve harici etkenlerden olabildiğince uzak olduğu ilk dönemler hariç, nesir türü eserlerin aksine anlaşılması daha zor olan şiirler her zaman şerhe ihtiyaç duymuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı kelimelerin anlaşılmasında klasik Arap şiiri ile istişhâd etmenin kabul görmesiyle beraber bu alandaki çalışmalar artarak devam etmiştir. Tek bir beytin altında birçok ilmî disiplin ile ilgili bilgi verilen şiir şerhleri, diğer eserlere yazılan şerhler gibi Memlükler döneminde yaygınlaşmıştır. Bu makalede Bûsîrî'nin edebiyat ve tasavvuf dünyasında en meşhur eseri olan *Kasîde-i Bürde*'nin gölgesinde kalan *Hemziyye* kasidesinin nüshasını tedarik edebildiğimiz en eski şerhi *Hayru'l-kırâ fi şerhi Ummi'l-kurâ* adlı eser incelenecek ve Türkiye'de hakkında çalışma olmayan müellifi hakkında bilgi verilecektir.

1. Cevcerî ve İlmî Kişiliği

Hicri 821/1418 yılında Dimyât yakınlarındaki küçük bir yerleşim yeri olan Cevcer'de dünyaya gelen Cevcerî'nin künyesi Ebû Abdillâh,¹ tam adı ise Muhammed b. Abdî'lmun'im b. Muhammed b. Muhammed b. Abdî'lmun'im b. Ebi't-Tâhir İsmâîl eş-Şems İbn Nebîhiddîn el-Cevcerî el-Kâhirî eş-Şâfiî'dir.² Kâtip Çelebî, adının Kemâluddîn olduğunu ifade etmektedir.³ Şevkânî müellifin nisbesini el-Cercerî olarak vermektedir.⁴ Yaşadığı bölgede İbnu Nebîhiddîn olarak bilinen⁵ müellif, ilim camiasında

¹ Necmuddîn b. Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bi-a'yani'l-mieti'l-aşire* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997/1418), 2/160; Muhammed Abdülmun'im el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb* (Medine-i Münevvere: el-Câmi'etü'l-İslâmiyye, 2004/1424), 137.

² Ebu'l-Hayr Şemседdîn Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 8/123; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 9/522; Ebu'l-Berekât Zeynüddîn İbn İyâs el-Hanefî, *Bedâi'u'z-zuhûr fi vekâii'd-duhûr* (Mısır: el-Hey'etü'l-âmmetü li'l-Kitâb, 1404/1984), 3/208; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414), 3/467; Bağdatlı İsmâîl Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 2/212; Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribin ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'în, 2002), 6/251.

³ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Süllemü'l-vüsûl ila Tabâkati'l-Fuhûl* (İstanbul: Mektebetu İrsika, 2010), 3/180.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli; bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/200.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/123-126; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 3/467.

Cevcerî⁶ nisbesiyle bilinmektedir. Bazı biyografi kitaplarında eş-Şemsu'l-Cevcerî⁷ el-Kutub el-Cevcerî⁸ nisbelerinin yanı sıra bazı kaynaklarda kendisinden Şeyhu'l-İslâm olarak da bahsedilmiştir.⁹ Ailesi hakkında detaylı bilgi bulunmayan müellifin Eminuddîn Muhammed b. Şemsiddîn el-Cevcerî (ö. 912) adında bir oğlu ve kızı ile damadından bahsedilmektedir.¹⁰

Cevcerî, Arap dili, fıkıh, fıkıh usulü, arûz, mantık, tefsir ve hadis alanlarında iyi eğitim almıştır. İlk eğitimini aynı zamanda Mâlikî olan dedesinden almış olması, ilim dünyasına uzak olmayan bir ailede yaşadığını göstermektedir. Çevresi tarafından zeki biri olarak görülen Cevcerî, genç yaşında kendisine talebe okutma ve fetva hususunda icazet verilmiş bir kimsedir. Başta Celâlüddîn el-Mahallî olmak üzere hocaları, eserlerini kendilerine takdim etmek için yanlarına gelen dönemin önde gelen âlimlerini Cevcerî'ye göndermiş ve hocaları tarafından ilmî yetkinliği tescil edilmiştir. Özellikle hocası Münâvî, kendisine sorulan fetvaları Cevcerî'ye yazdırmış ve kadılık yaptığı dönemde hazır olmadığı zamanlarda yerine Cevcerî'yi kadı naibi olarak tayin etmiştir. Kısa bir dönem vekâleten kadılık görevini icra eden Cevcerî, kendi isteğiyle bu görevden çekilmiştir. Sehâvî bu davranışının insanlar tarafından övgüyle karşılandığını nakleder.¹¹ İbn İyâs (ö. 930/1524) Cevcerî'nin başta Şâfiî fikhî olmak üzere birçok alanda yetkin ve fazilet sahibi bir âlim olduğunu ifade etmekte, birçok eser yazdığını, baş müderrislik yaptığını ve şöhreti sebebiyle hakkında daha fazla bilgi vermeye gerek olmadığını nakletmektedir.¹² Şeyhu'l-Kâhire lakabı ile de bilinen müellif, başta Ezher Camiî¹³ olmak üzere Heşâbiyye, eş-Şerîfiyye, ez-Zâhiriyye¹⁴, Canbekiyye, Ümmü Sultan, el-Kicmasiyye, el-Kâmiliyye, el-Müeyyidiyye ve Hankah medreselerinde müderrislik yapmıştır.¹⁵

⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *Hevâşî Tuhfeti'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1938/1357), 5/161.

⁷ Zeynuddîn Abdülbasit el-Malatî, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel* (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 2002/1422), 7/383.

⁸ Muhammed Abdullah en-Necdî, *es-SühEbu'l-Vâbile alâ darâihî'l-Henâbile* (Beirut: Müessesetür'r-Risâle, 1996/1416), 3/1043.

⁹ Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 1/18.

¹⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 4/256; Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire* 1/18-19; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/84-85.

¹¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/124.

¹² İbn İyâs, *Bedâi'z-zuhûr*, 3/208.

¹³ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/145.

¹⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 5/126.

¹⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/124-126; 5/69.

Dilci kimliğinin yanı sıra daha çok şöhret bulduğu alan Şâfiî fıkıdır. Yaşadığı dönem ve sonraki yıllarda yazılan eserlerde kendisinden sık sık alıntı yapılmış ve fetvaları dikkate alınmıştır.¹⁶ Nitekim Şâfiî fıkı alanında belli bir eser özelinde ismi zikredilmeksizin “eş-Şârih” nitelemesi ile fıkıhçılar tarafından referans gösterilmektedir. Şâfiî fıkında mutlak olarak “eş-Şârih” veya “eş-Şârihu’l-Muhakkik” denildiği zaman Celâlüddîn el-Mahallî kastedilirken, aynı ifadeler İbnu’l-Mukrî’nin (ö. 837/1433) *İrşâdü’l-ğâvî ilâ mesâliki’l-Hâvî* eseri özelinde kullanıldığında Cevcerî kastedilmektedir.¹⁷

Hocası İbn Hacer el-Askalânî¹⁸ ve Celâlüddîn es-Süyûtî gibi muasrîlarıyla birçok ilmî münakaşaya giren müellifin kayda geçen ilmî tartışmaları muasırî Süyûtî ile yaptığı münakaşalardır. Yaşadıkları dönemin öne çıkan şahsiyetleri olan iki âlim, birbirlerine karşılıklı reddiyeler yazmış ve sert tartışmalara girmişlerdir. Esasında muhtevası ilmî olan bu tartışmalar Kâhire’de yaşayan âlimler arasındaki çekişmeler¹⁹ sebebiyle yer yer hakarete varacak sert atışmalara dönüşmüştür. Aralarında cereyan eden ve bir âyetin²⁰ yorumu hakkında yaşadıkları münakaşada Süyûtî, Cevcerî’nin âyetin Hz. Ebû Bekir (r.a) için inmiş olsa bile umum ifade ettiği görüşüne karşı *el-Hablu’l-vesîk fi nasreti’s-Sıddîk* isimli bir reddiye yazmıştır. Süyûtî reddiyesinde; Cevcerî’nin fakîh olduğunu konunun tefsir alanına girdiğini ve meselenin hadis, kelim, usul ve nahiv bilmeyi gerektirdiğini, bahsi geçen alanlarda mahir olmayanın bu konuda konuşamayacağını ifade

¹⁶ Mezhebin en önemli fûrû’ kitaplarında sık sık Cevcerî’den alıntı yapılmıştır. Bk. Zekeriyâ el-Ensârî *Esne’l-metâlib şerhu Ravzi’t-tâlib* (Mısır: Matbaatu’l-Meymeniyeye, 1413), 3/423; Zekeriyâ el-Ensârî *el-Ğurerü’l-behiyye fi şerhi’l-Behcetü’l-Verdiyye*, (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1997), 9/45; İbn Hacer el-Heytemû, *Hevâşî Tuhtetü’l-muhtâc* 2/185, 4/137, 8/441; Hatib eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ marifeti meânî elfâzi’l-Minhâc* (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2000/1421), 4/436; Şemseddîn er-Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc* (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003/1424), 1/221, 1/242, 2/113, 3/218, 6/319, 8/146.

¹⁷ Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed el-Kürdî, *el-Fevâidü’l-medeniyeye fi-men yüftâ bi-kavlihî min eimmeti’ş-Şâfi’iyye* (Midyât: Dâru Nûri’s-Sabâh, 2011), 375; Meryem Muhammed Sâlih ez-Zafirî, *Mustalahatü’l-Mezâhibü’l-Fıkhiyye* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2002/1422), 237.

¹⁸ Sehâvî, *el-Cevâhir ve’d-dürrer*, 2/611.

¹⁹ Mısırlı edebiyatçı Tahir Süleyman Hammûde’ye göre hicri dokuzuncu asır Mısır’ında ilmî satıhta iki karargâh mevcuttur. Bir tarafta Sehâvî’nin başını çektiği, Burhânuddîn el-Kerekî (ö. 922/1516), Şemseddîn el-Cevcerî, Kastallânî (ö. 923/1517), Şemseddîn el-Bânî ve talebelerinin olduğu âlimlerden oluşan grup. Diğer tarafta ise başını Süyûtî’nin çektiği Fahr ed-Deymî, Aksarâyî, Zeynuddîn Kasım el-Hanefî, Sirâcuddîn el-Abbâdî ve bu âlimlerin talebelerinden oluşan gruptur. Tâhir Süleyman Hammûde, *Celâlüddîn es-Süyûtî Asruhu ve Hayâtuhu ve Cuhûduhu fi’d-dersi’l-lügavi* (Beirut: Mektebetü’l-İslâmî, 1989/1410), 127.

²⁰ [وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى] el-Leyl, 92/17.

ederek onu ağır sözlerle tenkit etmiştir.²¹ Sehâvî'nin naklettiğine göre Cevcerî'nin talebelerinden biri buna cevap vermek isteyince, muarızımızı anarak bir paye vermeyelim diyerek öğrencisine engel olmuştur.²² Nakledilen bilgilerden anlaşıldığına göre her iki âlim arasında karşılıklı sert bir münakaşa cereyan etmiştir. Bir tarafta Süyûtî tarafından eleştirilerde ağır bir dil kullanılmış, diğer tarafta ise Cevcerî tarafından "muhatap almayalım" denilerek en az Süyûtî kadar ağır veya tabiatının bir gereği olarak nazik bir karşılık verilmiştir.

Muhtevası Arap dili alanını doğrudan ilgilendirmediği için detayları farklı bir bahsin konusu olan bu ilmî tartışmada dikkatimizi çeken birkaç hususu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Öncelikle tarafların öne sürdüğü görüşlerden ziyade işaret etmek istediğimiz husus Cevcerî'nin Süyûtî ile ilmî münakaşalar yaşamış olmasıdır. Müellifin, hocası İbn Hacer el-Askalânî'nin yanı sıra dönemin en önemli ve velûd müelliflerinden biri olan Süyûtî ile ilmî münakaşalara girmiş olması bizlere ilmî yetkinliği açısından önemli ipucular vermektedir. Konuyla ilgili olarak, Cevcerî'nin ulaşabildiğimiz eserlerinde bir bilgiye rastlamadığımız için onun zaviyesinden olayın nasıl devam ettiğini tespit etmek güç olsa da Süyûtî'nin yazdığı biyografi eserlerinde Cevcerî'ye yer vermemesinden münakaşanın ve anlaşmazlığın devam ettiği düşünülebilir. Nitekim Süyûtî Cevcerî'nin nahiv bilmediğini iddia etmiş,²³ nahivci ve dildileri zikrettiği *Buğyetü'l-vu ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât* isimli biyografi eserinde Cevcerî'den bahsetmemiştir. Daha az kitap telif eden birçok isimden bahsetmesine rağmen iki adet nahiv, beş adet de kaside şerhi yazan ve önemli medreselerde müderrislik yapan Cevcerî'yi zikretmemesinin –aralarındaki münakaşadan bağımsız düşünüldüğünde- rasyonel bir açıklaması gözükmemektedir.²⁴ Yine Süyûtî, daha önce Cevcerî'nin fıkıhçı olduğunu ifade etmesine²⁵ rağmen fakîhliği ile ilgili değerlendirmede de aynı tavrını sürdürmüştür. Mısır'da yaşamış Şâfiî fıkıhçılardan bahsettiği *Hüsnü'l-Muhâdara* adlı eserinin birinci cildinde Cevcerî'ye yer vermemiştir.²⁶ Hatta

²¹ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000/1421), 1/314.

²² Sehâvî, *ed-Dav' u'l-lâmi'*, 4/69.

²³ Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 1/314.

²⁴ Bunun sebebi bazı araştırmacılara göre kendisini müceddidlik makamında görerek bazı muasırlarını dikkate almaması da olabilir. Halit Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 166.

²⁵ Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 1/314.

²⁶ Celâluddîn es-Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi Târîhi Mısır ve'l-Kâhire* (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1387/1967), 1/398-445.

bu durumun Cevcerî'nin Türkiye'de tanınmamasının ve hakkında çalışma yapılmamasının sebeplerinden biri olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Kısa sayılacak bir dönemde yaptığı kadılık görevi dışında hayatının tamamı tedris ve telif faaliyetleri ile geçen müellif, 12 Recep 889'da (5 Ağustos 1484) Kâhire'nin eski Zâhiriyye bölgesinde ani bir şekilde vefat etmiştir. Cenazesi kalabalık bir cemaatin katılımıyla Ezher Camii'nde kılınmış ve eş-Şâbbu't-Tâib zaviyesine defnedilmiştir.²⁷

1.1. Hocaları ve Talebeleri

Dönemin önde gelen âlimlerinden eğitim alan Cevcerî, Arap dili alanında İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı eserini İbnu'l-Humâm'ın (ö. 861/1457) yanında, İbn Hişam'ın *Muğni'l-Lebîb* eserini eş-Şümunnî, Kâfiyeci, Şemseddîn el-Kâyâtî (ö. 850/1446) ve Celâlüddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yanında okumuştur. Sarf ilminde Çarperdî'nin (ö. 746/1346) *eş-Şâfiye* şerhini eş-Şems el-Bedrîşî'nin (ö. 902/1497) yanında okurken, arûz ve kâfiye eğitimini Şihâb el-Abşîti'den (ö. 883/1478) almıştır. Meânî ve beyân ilmini Kâfiyeci, Kâyâtî, Nuveyrî ve Zeyneddîn Cafer el-Acemî'den okumuştur. Şâfiî fıkında *et-Tenbîh, el-Hâvî, el-Behce* ve *el-Minhâc* eserlerini Şerefuddîn es-Sübkî, İbnu'l-Mecdî (ö. 850/1447), Alemüddîn Salih b. Ömer el-Bülkînî (ö. 868/1464), Kayâtî, Celâlüddîn el-Mahallî gibi âlimlerden okumuştur. Fıkıh usulü alanında hocası Celâlüddîn el-Mahallî'nin *Cem'u'l-Cevâmi'* eserine yazdığı şerhi okumuştur. Şümunnî (ö. 872/1468), Kâfiyeci ve İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) tefsir ve nahiv dersleri alan müellif, İbn Hacer, ez-Zeyn ez-Zerkeşî (ö. 846/1443) Sa'düddîn İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463) gibi âlimlerden hadis usulü, *Kütüb-i Sitte*, İbn Hacer'in *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker* ve Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ* eserini okumuştur. Hesap ve ferâiz ilmini İbnu'l-Mecdî ve ez-Zeyn el-Bûtici'den (ö. 864/1460) okumuştur.²⁸

Sehâvî ve Şevkânî'nin de ifade ettiği üzere Cevcerî, yaşadığı coğrafyada birçok talebe tarafından tercih edilen ve öğrencisi olmak için adeta yarışılan bir hoca olmuştur.²⁹ Hakkında yaptığımız araştırmalarda, görebildiğimiz kadarıyla öğrencilerinin çoğu ile ilgili bilgiler genelde sadece

²⁷ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/123; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr*, 3/208; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 9/522.

²⁸ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/123-127; Şemseddîn es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-durer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999/1419), 3/1148; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 2/200-201.

²⁹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/124; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 2/201.

ed-Davu'l-lâmi' ve *Şezerâtu'z-zeheb* gibi eserlerde mevcuttur. Bu da çok az bir kısmı hariç öğrencilerinin genelde yerel kaldığını göstermektedir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre Cevcerî genelde Arap dili ve fıkıh alanında dersler vermiştir. Az sayıda talebenin ferâiz, arûz ve mantık dersleri aldığı nakledilmiştir. Doksana yakın talebesini tespit ettiğimiz müellifin kadılık gibi önemli görevler icra eden, eser veren ve meşhur olan bazı öğrencileri şunlardır:

Abdulkâfi b. Abdilkâdir el-Hamevî eş-Şâfiî (ö. 884/1479),³⁰ Ebû'l-Yüsr Mu'ammer b. Yahya el-Mekkî (ö. 897/1491).³¹ Cafer b. Yahyâ el-Mekkî el-Malikî (ö. 894/1488).³² Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Zerrûk el-Fâsî (ö. 899/1493-94).³³ Halid b. Abdillâh el-Cercî en-Nahvî (ö. 905/1499).³⁴ İbn Zahîre, Muhammed el-Kureşî eş-Şâfiî (ö. 910/1504).³⁵ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-Hasenî es-Semhûdî (ö. 911/1505).³⁶ İbnu'n-Nasîbî, Celâluddîn Muhammed (ö. 916/1510).³⁷ Muhammed b. Abdilvehhâb el-Mağribî (ö. 918/1512).³⁸ İbnu'l-Uleyf, Ahmed b. Hüseyin el-Mekkî (ö. 926/1520).³⁹ Zeynuddîn b. Ali el-Melîbârî (ö. 928/1521).⁴⁰ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn el-Menûfî el-Mısırî (ö. 939/1532).⁴¹ Ebu'l-Feth Abdürrahîm b. Abdirrahmân el-Abbâsî (ö.

³⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 4/303.

³¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 10/162-163; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/273.

³² Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 3/70; Velid b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsûatu'l-muyessere fi terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikra ve'n-naho ve'l-luga* (Britanya, Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2003/1424), 1/623.

³³ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 9/547-548; Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *el-Kevâkibu'd-durriyye fi terâcimi's-sâdeti's-sûfiyye* (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), 3/166-168; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1358.

³⁴ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 1/38-39; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/297.

³⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/279-280.

³⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 5/245; Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fi târihi'l-Medîneti'ş-şerîfe* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/280-281; Abdulkâdir b. Şeyh el-Ayderûs, *en-Nûrû's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-âşir* (Beirut: Dâru Sâdır, 2001), 94-98; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/73-74; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 1/470-471.

³⁷ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/259; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/315.

³⁸ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 2/532-533.

³⁹ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 1/106; Ayderûs, *en-Nûrû's-sâfir*, 180-181; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/195-196; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 1/54-55.

⁴⁰ Abdülhayy el-Hasenî, *Nühzetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1999/1420), 4/341-342; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/377, 2/394; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/64; Cornelius Van Dyck, *İktifâü'l-Kanû' bimâ Hüve Matbû'* (Beirut: Dâru Sâdır, 1896), 161.

⁴¹ Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed es-Sanhâcî, *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-Dîbâc* (Trablus, Dâru'l-Kâtib, 2000), 344-345; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/11; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 7/230; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/743.

963/1556).⁴²

1.2. Eserleri

Fıkıhçı ve dilci kimliği ile bilinen Cevcerî'nin eserlerinin bir kısmı yazma halde bir kısmı da matbudur. Bazı eserleri ise sadece kaynaklarda geçmektedir.

1.2.1. Arap Dili Alanındaki Eserleri

Müellif Cevcerî'nin, Arap dili alanında iki adet nahiv, beş adet de kaside şerhi olmak üzere yedi eser telif ettiği, bir adet de kaside nazmettiği görülmektedir. Kaleme aldığı eserlerden bazıları günümüzde mevcut iken bazılarına ulaşılammıştır. Günümüze ulaşan eserlerinden nahve dair *Şerhu Şuzûri'z-zeheb* tahkik edilmiştir.

Şerhu Şuzûri'z-zeheb

İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) tarafından kaleme alınan *Şuzûru'z-zeheb fi marifeti kelâmi'l-'Arab* adlı eserin şerhidir. Müellif *Şuzûru'z-zeheb*'e bir uzun bir de *Şifâu's-Sudûr fi halli elfâzi's-Şuzûr* adında muhtasar olmak üzere iki şerh yazmıştır.⁴³ Kapsamlı olan şerh Nevvâf b. Cezzâ el-Hârisî tarafından Medine İslâm Üniversitesinde yüksek lisans tezi çalışması olarak tahkik edilmiş ve *Şerhu Şuzûri'z-zeheb* adıyla tek cilt olarak basılmıştır. (Eğitim Bakanlığı, Medine İslâm Üniversitesi, İlmi Araştırmalar Serisi - 56, 2004)

Şerhu Kasîdeti'l-Bürde

Biyografi kaynaklarında bu şerhi yazdığına dair net bir bilgiye rastlanmamıştır. *Kaside-i Bürde'*ye şerh yazdığına dair bilgi sadece *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmi fi Mektebâti'l-'Âlem* adlı kitapta geçmektedir. Eserde yazdığına göre bu şerhin Bağdat, Mektebetü'l-Evkâfi'l-'âmm'e'de no. 6/4866'da kayıtlı hicri 1101 istinsah tarihli ve 113 varaktan oluşan bir yazması mevcuttur.⁴⁴

Şerhu'l-Münferice

Müellifin şerhini yazdığı kaside Ebu'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b.

⁴² Gazzî, *el-Kevoâkibu's-sâire*, 2/159-163; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin* 1/563; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1537; Van Dyck, *İktifâü'l-Kanû'*, 359.

⁴³ Gazzî, *Divânu'l-İslâm*, 2/95; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1029; Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmi fi Mektebâti'l-'âlem* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 4/2881.

⁴⁴ Karabulut, *Mu'cemü't-Târîh*, 4/2881.

Yûsuf et-Tevzerî (ö. 513/1119) tarafından nazmedilmiştir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre kasidenin yazılma sebebi Tevzerî'nin malının gasp edilmesidir. Tevzerî, kasidesinde yaşadığı olayı ve Allah'a teslimiyetini dile getirmiştir. Kaside sonraki dönemlerde büyük bir üne kavuşmuş, sıkıntılı ve kederli insanların virdi haline gelmiştir. Kasideyle ilgili birçok şerh, tercüme, tahmîs ve taştîr⁴⁵ türü çalışmalar yapılmıştır.⁴⁶

Manzûme fî Mebdei Nehri'n-Nîl ve Müntehâhu

Müellif bu kısa eserinde hocası Celâlüddîn el-Mahallî'nin *Mebdeu'n-Nîl es-Se'îd* adlı eserini nazmetmiştir.⁴⁷ Eserin *Ürcûze fî Mebdei'n-Nîl ve Müntehâh* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu no. 003752'de ve Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye no. 2/36'da yazma kaydı mevcuttur.⁴⁸ Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshasını tedarik ettiğimiz ve beş varaktan oluşan yazma eser, 124 beyit ihtiva etmektedir. Eserde müellifin asıl nüshasından mukabele edildiğine dair iki adet not bulunmakta ve girişte müellifin adı geçmektedir. İstinsah tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Şerhu Tâiyyeti's-Sübkî

Bu eser Takiyyuddîn es-Sübkî'nin (ö. 756/1355) siyer ve şemâil konulu kasidesinin şerhidir. Klasik kaynaklarda Cevcerî'nin bu esere şerh yazdığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu hususta ulaşabildiğimiz tek bilgi Riyâd, Kral Faysal İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesindeki 1835, 11494 ve 08713-7 nolu üç adet yazma eser kayıdır.⁴⁹ Kaynaklarda Cevcerî'nin yazdığı kaside şerhlerinden bahsedilirken *Hemziyye*, *Münferice* ve diğerlerine şerh yazmıştır şeklinde ifadelere rastlanmaktadır. Kütüphane kaydında bir hata yoksa kaynaklarda geçen bu ifade böyle bir şerhin olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁵⁰

Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız

⁴⁵ Tahmis: Bir gazelin her beytinin önüne aynı vezinde ve anlam bütünlüğü içinde üç mısra ilâve edilerek oluşturulan beş-yedi bendlik musammatlara verilen ad. Taştîr: Bir gazelin her beytinin mısraları arasına aynı vezinde iki, üç, dört mısra ilâvesiyle oluşturulmuş bendlerden meydana gelen musammat. İskender Pala-Filiz Kılıç, "Musammat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/234.

⁴⁶ Gazzî, *Divânu'l-İslâm*, 2/95; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 2/212; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1346; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/247; Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/163.

⁴⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/251; Karabulut, *Mu'cemü't-Târîh*, 4/2881.

⁴⁸ Karabulut, *Mu'cemü't-Târîh*, 4/2881.

⁴⁹ <https://al-maktaba.org/book/5678/31187> Erişim 2.09.2020.

⁵⁰ Gazzî, *Divânu'l-İslâm*, 2/95.

Bu eser Ebû Hafs Şerefüddîn İbnu'l-Fârız'ın (ö. 632/1235) ruhun manevi yolculuğu ve ilahi aşk konularını işlediği kasidesinin⁵¹ şerhidir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Cevcerî'nin bu kasideye şerh yazdığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu husustaki tek bilgi Mısır, Mektebetü'l-Ezheriyye Kütüphanesindeki no. 3773 yazma kayıdır.⁵²

1.2.2. Fıkıh Alanındaki Eserleri

Dönemin önemli Şâfiî fıkıhçılarından biri olan müellif, bu alanda iki eser kaleme almıştır.

Şerhu İrşâdî'l-ğâvî ilâ mesâliki'l-Hâvî

Abdülğaffâr b. Abdilkerîm el-Kazvînî'nin *el-Hâvî's-sağîr* adlı kitabının muhtasarı olan ve İbnu'l-Mukrî el-Yemenî (ö. 837/1433) tarafından kaleme alınan *İrşâdî'l-ğâvî ilâ (fi) mesâliki'l-Hâvî* adlı eserin şerhidir. Şâfiî fıkının en önemli eserlerindedir. *Muhtasaru'l-Hâvî's-sağîr* olarak da bilinmektedir. İbnu'l-Mukrî bu eserinde kendi görüşlerine de yer vermiş, zaman zaman kısa açıklamalarda bulunmuştur. Kaynaklarda dört cilt olduğu nakledilen şerh,⁵³ Şâfiî fıkı alanında önemli bir yere sahip olmuş ve birçok önemli furu kitaplarında Cevcerî'nin bu eserinden alıntılar yapılmıştır.⁵⁴ Eserin İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi, no. 4692 kayıtlı bir yazma nüshasına ulaşılmıştır. Nesih hattıyla yazılan eser, 1042 varaktan oluşmaktadır.

Teshîlü'l-Mesâlik fî Şerhi 'Umdeti's-Sâlik⁵⁵

Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Lü'lü' b. Abdillâh er-Rûmî el-Mısırî (ö. 769/1368) tarafından kaleme alınan *Umdeti's-sâlik ve uddeti'n-nâsik* adlı Şafii fıkına dair muhtasar bir eserdir. Ömer Berekât b. Muhammed el-Bikâî (ö. 1295/1878), *Umdeti's-sâlik'e* yazdığı iki ciltli şerhin girişinde bu eserin konularını çözecek ve ihtiva ettiği manayı vuzuha kavuşturacak bir şerh olmadığını anlattıktan sonra Cevcerî'nin yazdığı şerhten bahseder. el-

⁵¹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 7/261-264.

⁵² <https://al-maktaba.org/book/5678/107313> Erişim 3.09.2020.

⁵³ Gazzî, *Divânu'l-İslâm*, 2/95; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/200; Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 2/160; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/212; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 10/260; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/1; Karabulut, *Mu'cemu't-târih*, 4/2881.

⁵⁴ Cevcerî'nin fıkıhçılığı ve eserinin Şafii fıkındaki etkilerinden daha önce bahsedildiği için tekrara düşmemek adına konu burada kısa tutulmuştur. Bk. "Cevcerî" başlığı.

⁵⁵ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/212; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1167; Karabulut, *Mu'cemu't-Târih*, 4/2881.

Bikâî'ye göre Cevcerî bu esere çok iyi bir şerh yazmıştır. Ancak Melîbar'da neşredilen bu şerh, bölgede tashih edecek kişi bulunmadığı için ciddi baskı hatalarıyla doludur.⁵⁶ Araştırmalarımızda Cevcerî'nin yazdığı şerhin Melîbar baskısının matbu haline rastlanmamıştır. Eserin yazma nüshası Mektebetü'l-Evkâfi'l-âimme no. 3579'da mevcuttur. 403 varaktan oluşan eserin istinsah tarihi 1217 olarak kaydedilmiştir.⁵⁷

1.2.3. Diğer Eserleri

Müellifin Arap dili ve fıkıh alanlarının dışında biyografi ve akâid konularını içeren risaleler yazdığı tespit edilmiştir.

Tercemetü İmâm Şâfiî

Cevcerî'nin bu eseri ile ilgili bilgi sadece Zirikî⁵⁸ tarafından nakledilmiştir. Ayrıca eserin Berlin Almanya Devlet Kütüphanesi no. 10011 kayıtlı yazma nüsha kaydı bulunmaktadır.⁵⁹

Risâle fi'l-İsbât ve'n-Nefyi fi kavlina: Lâ İlâhe İllallâh

Bu eser ile ilgili ulaşabildiğimiz tek bilgi St. Petersburg Devlet Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesi Kütüphanesi, no. 685 kayıtlı yazma nüsha kayıdır.⁶⁰

Risâle fî Kavli'r-Rasûl (sas): Men 'arafa nefsehu fekad 'arafa Rabbehu

Bu eser ile ilgili ulaşabildiğimiz tek bilgi St. Petersburg Devlet Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesi Kütüphanesi, no. 685 kayıtlı yazma nüsha kayıdır.⁶¹

Bazı kaynaklarda Cevcerî'nin, *el-Minhâc* kitabına şerh yazdığı nakledilmektedir.⁶² Müellifin Şâfiî fıkıhçısı olduğu dikkate alınırsa eserin Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şâfiî fıkıhına dair *Minhâcü't-tâlibîn* şerhi olduğu değerlendirilebilir. Ancak araştırmalarımızda bu eserin yazma veya matbu kaydına rastlanmamıştır.

⁵⁶ Ömer Berekât b. Muhammed el-Bikâî, *Feyzu'llâhi'l-Mâlik fi halli elfâzi Umdeti's-sâlik ve uddeti'n-nâsik* (Kâhire: Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve Evlâduhû, 1372/1953), 1/3.

⁵⁷ Karabulut, *Mu'cemü't-Târîh*, 4/2881.

⁵⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, 6/251.

⁵⁹ "el-Mektebetü'ş-Şâmile", Erişim: 2 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/46516>.

⁶⁰ "el-Mektebetü'ş-Şâmile", Erişim: 2 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/98669>.

⁶¹ "el-Mektebetü'ş-Şâmile", Erişim: 2 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/98701>.

⁶² Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 2/160; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 10/260.

2. Cevcerî'nin Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri

Adı kaynaklarda, *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ* ve *Şerhu Hemziyyeti'l-Bûsîrî* olarak geçen eserin beşi Türkiye kütüphanelerinde,⁶³ ikisi İrlanda,⁶⁴ biri Suudi Arabistan⁶⁵ biri de Fransa'da⁶⁶ olmak üzere dokuz yazma nüshası tedarik edilmiştir. Müellif'in eserin içinde farklı bir isimlendirme yapmadığı kitabın adı biyografi kaynaklarında *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ* şeklindedir.⁶⁷ Eserin telif tarihi ile ilgili bilgi Feyzullah Efendi ve Konya Bölge Yazma Eserler Darende İlçe Kütüphanesi yazma nüshalarının son sayfasında ifade edildiğine göre şöyledir: Eserin çoğu 11 Şevval 882 (16 Ocak 1478) yılında tamamlanmış, 15 Şevval 883 (9 Ocak 1479) yılında ise tahrîr ve tabyîzi gerçekleştirilmiştir.⁶⁸ Bazı kaynaklarda eserin adı *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*⁶⁹ bazılarında da *Şerhu Hemziyyeti'l-Bûsîrî*⁷⁰ olarak geçse de eserin Cevcerî'ye aidiyeti ile ilgili herhangi bir tartışma yoktur. Biyografi kaynaklarındaki eseri müellife nispet eden ortak bilgilerin yanı sıra *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*'nın tedarik edilen dokuz nüshasının hem metin içi hem de metin dışı kayıtları da eserin Cevcerî'ye aidiyetini net bir şekilde teyit etmektedir.

Müellifin şerhi yazması için üç gerekçeden bahsedilebilir. Bunlar; kasidenin bir şerhe ihtiyaç duyduğunu düşünmesi, edebî özelliklerini ortaya çıkarma arzusu ve Resulullah'ı (s.a.v.) metheden insanların zümresine dâhil olma temennisidir. Nitekim Cevcerî, giriş bölümünde *Kasîde-i Hemziyye*'nin mana açısından veciz, nazmı, insicamı ve edebî özellikleri ile eşsiz bir eser olduğunu ifade ettikten sonra, eserini kaleme alma sebebini özetle şöyle anlatmaktadır:

⁶³ *Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ* (Ankara: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1672); (Konya: Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Darende İlçe Halk Ktp., 44 Dar 9); (Ankara: Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Ktp., 55 Hk 710); (Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Ktp., Koleksiyonu, 06 Hk 1343); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beşir Ağa Eyüp, 000147 892.7).

⁶⁴ *Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ* (Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 4882; 4280).

⁶⁵ *Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ* (Medine-i Münevvere: Melik Abdullah b. Abdilaziz Kütüphanesi, 160).

⁶⁶ *Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ* (Paris: Milli Kütüphane, 3198).

⁶⁷ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/123; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 2/201; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1349; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/212.

⁶⁸ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 111b; (Darende İlçe Halk Ktp., 44 Dar 9), 135a.

⁶⁹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8/123; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*; 2/201; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1349; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/212.

⁷⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/251.

“...Kaside eşsiz güzelliklerini ve gizli kalmış hususiyetlerini ortaya çıkaracak bir şerhe ihtiyaç duymaktadır. Bugüne kadar da kasideye şerh yazan kimseye rastlamadım. Allah Teâlâ’ya istihare edip şerh ve kasidenin inceliklerini ortaya çıkaracak niteliğe haiz, beklentileri karşılayan zihni açıp ve gözü aydınlatacak biçimde doyurucu ve yeterli bir şerh yazdım. Şerhi sıkıcı olacak derecede uzun, bilgi ihmali oluşacak düzeyde kısa da tutmadım. Şerhte kasidenin ihtiva ettiği birçok hacimli kitapta bulunamayacak eşsiz ve kapsamlı bilgilere değindim. Kasidenin içerdiği önemli ve yer yer anlaşılmasız olan manalarını çözmek için müracaat edeceğim bir eser ve bir hâşiye olsa da itimat edilebilecek bir bilgi kaynağı bulamadım. Bu şerhi yazarak Hz. Peygamberi (s.a.v.) metheden insanların zümresine ilhak olmayı arzu ediyorum.”⁷¹

Ancak aşağıda daha detaylı bir şekilde işaret edeceğimiz üzere eserin takip ettiği yöntem ve içerdiği konu başlıkları ile müellifin müderris olması göz önüne alındığı zaman telif sebebi olarak eğitim hayatında kullanma gayesini de eklemek yanlış olmayacaktır.

2.1. Eserin Muhtevası

Eserine Resulullah’ın (s.a.v.) peygamberliğinin evrenselliğine vurgu yaparak başlayan müellif, devamında âyet-i kerîmelerden getirdiği delillerle Hz. Peygamber’i övmeyi, ona uymayı ve sevgi beslemeyi en büyük nimet olarak niteler. Ardından farklı vesileler kullanılarak O’nu anlatma yoluna başvuran insanların büyük derecelere ulaştıklarından bahseder. *Bürde* şairi Bûsîrî’yi, fakîh, edîp ve ârif olarak niteleyen müellif *Hemziyye*’nin bu alanda kaleme alınan manzum ve nesir eserlerin en mükemmeli olduğunu ifade ederek eseri şöyle metheder:

“...Bûsîrî’nin nazmettiği ve Hz. Peygamber’in hayatını anlattığı methiyelerinden biri de *Kasîde-i Hemziyye*’dir. Kaside, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) methetmekle elde ettiği bereket sayesinde parıldayan bir kandil misali etrafına nurlar saçmış ve benzeri nazmedilmemiştir. Nazmı tatlı, lafızları akıcıdır. Olağanüstü edebî anlatımıyla aklı cezbetmektedir. Aklî ve naklî birçok bilgiyi ihtiva eden, tamamı faydalı bir eserdir. Ancak kaside, keşfedilmemiş güzelliklerini ortaya çıkarmak ve derin manasını keşfetmek için bir şerhe ihtiyaç duymaktadır.”⁷²

Cevcerî, *Hemziyye*’nin içerdiği mananın derinliği ve edebî öneminden bahsettikten sonra, eserin nazım şekli, bahri, arûz, kâfiye ve diğer

⁷¹ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 6a.

⁷² *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 2a.

özelliklerini teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Girişte bu bilgileri aktaran Cevcerî, daha sonra eserin sonuna kadar takip ettiği bir metotla; önce şiirin beyitlerini vermekte ardından şiirle ilgili sözlük açıklamaları, i'râb tahlilleri ve beyitlerde kullanılan bedî' sanatlarının tespitlerine yer vermektedir. Müellif sözlük açıklamaları yaptığı bölümde ilgili kelimenin Arap dilindeki kullanımlarından meseller vermekte, âyet ve bazı durumlarda da şiir istişhadı ile açıklamalarını daha anlaşılır kılma yoluna gitmektedir. Bazı bölümlerde İslâmî ilimlerin farklı alanlarını ilgilendiren kelimelerin ıstılah anlamını da vermektedir.⁷³ Bu bölümde beyitteki cümle tahlillerinde titiz bir yöntem izleyen müellif, birçok yerde kelimenin sarf tahlillerine de yer vererek ilgili kelimenin babını, mazi, muzari, emir ve masdar çekimini, illetli kelimeler üzerinde gerçekleşen i'lâl ameliyelerini benzer durumdaki farklı örnekler eşliğinde açıklamaktadır.

Şiirde kullanılan bedî' sanatlarını işlediği bölümde teferruatlı bilgiler vermeyen müellif, "el-bedî'" başlığı altında bedî' sanatının mevcut olduğu ilgili kelimeleri vermektedir. Müellif, genellikle teknik bilgilerden oluşan bu bölümlerden sonra "el-ma'nâ" başlığı altında şiirde bahsedilen konuyla ilgili açıklama-yorum kısmına geçmektedir. Bu bölümde kasidenin öznesi olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı, başta İslâm'ın ilk dönemi olmak üzere sahâbe-i kirâm, İslâm devletinin civarındaki ülkelerin yöneticileri, coğrafi mekânlar ve dönemin önemli olayları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Kaynak olarak âyet, hadis, siyer ve tarih kitaplarından alıntılar yapan müellif, bazı yerlerde mesel, bir kısmı Bûsîrî'nin diğer eserlerinden olmak üzere şiirlerle de konuyu zenginleştirmektedir. Bazı yerlerde bu başlıktan sonra mana ve yorum tahlili yaptığı bölümde aktardığı tarihi olayların kaynaklarını zikrettiği "el-edille" başlığı altında bölümler de açmaktadır.⁷⁴

2.2. Eserin Telif Biçimi

Müellifin eseri kaside şerhidir. Müellifin eserini incelemeye başlamadan önce şiir şerhlerinin tarihi serüveni hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır. İlmin temel kaynağı olan metin ve kitapların anlaşılmasında önemli bir role sahip olan şerhler; ilmi muhafaza etmiş, kayıt altına almış, doğru ve yerinde anlamayı sağlama yolunda katkılar sunmuş

⁷³ Hayru'l-Kırâ, (Feyzullah Efendi, 1672), 3b; 4a; 4b; 9b.

⁷⁴ Hayru'l-Kırâ, (Feyzullah Efendi, 1672), 47a, 49b, 52a, 54b, 57a.

fonksiyonel ve katılımcı yoğun çabaların ürünüdür.⁷⁵ Şerh yapma ihtiyacının hissedildiği metinler temel kaynakların yanı sıra dil ve gramer sahalarda yazılmış eserler⁷⁶ olarak gösterilebilir. Edebî metinlerin şerhlerine bakıldığında ise manzum metin şerhlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.⁷⁷

Dilin garip kelimelerinin sıkça kullanıldığı ve kelime sanatlarının icra edildiği muhtasar eserler olan şiirlerin halk tarafından anlaşılması her zaman daha zor olmuştur. Bu sebeple döneme ve coğrafyaya göre farklılık gösterse de şiir var olduğu günden beri şerhe ihtiyaç duymuştur. Arap şiirinin ilk dönemlerinde yerelliğin ön planda olması ve dilin dış etkenlerden uzaklığı sebebiyle şiirlerin anlaşılması için şerhe pek ihtiyaç duyulmamıştır. Cahiliye devri ile İslâm'ın ilk döneminde şiirlerin şerh edilmesi olarak değerlendirilebilecek faaliyet sadece o zamana kadar şiirin alışılmış kalıplarının dışına çıkmış olan bir şairin getirdiği yeniliğin anlaşılması etrafında cereyan eden münakaşalar şeklindedir. İslâm'ın yayılmasıyla fethedilen topraklara yerleşen bazı Arap kabilelerinin geleneklerini yaşatma adına atalarının şiir külliyyatını kayıt altına alma çabaları, benzer tarzda şiirler yazmaya başlamaları ve Arap olmayan milletlerin İslâm dinini seçmesiyle beraber Kur'ân-ı Kerîm'i anlama faaliyetleri çerçevesinde Arap şiirinin anlaşılması için yapılan çalışmalar da hız kazanmıştır.⁷⁸

Emevîler ve Abbâsîler'in ilk döneminde özellikle yöneticilerin teşviki ve desteğiyle şiir alanındaki çalışmalar artmıştır.⁷⁹ Dağınık halde olan şiir külliyyatının tedvin edilmesini gaye edinen âlimlerin görünürdeki amacı şiirlerin şerh edilmesi olmazsa da, şiir rivayetinde anlamı/anlamayı tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgilere de yer vermeleri şerh faaliyeti ile doğrudan irtibatlıdır. Bir başka ifade ile şiir rivayeti içerisinde mündemiç olan "şerh etme faaliyeti"; rivayetin teyit edilmesi, şiirde anlatılan olayların kayıt altına alınması, şiirdeki bir amacın açıklığa kavuşturulması ve garip kelimelerin açıklanması şeklinde tezahür etmektedir.⁸⁰ O dönem

⁷⁵ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 19

⁷⁶ Ömür Ceylân, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), 2.

⁷⁷ Ozan Yılmaz, "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9, (2007): 272-273.

⁷⁸ Muhammed Osman Ali, *Şurûhu Hamâse Ebî Temmâm* (Beirut: Dâru'l-Evzâi, ts.), 1/57-59; 1/60.

⁷⁹ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye* 1/230; Emevîler ve Abbâsîler döneminde ilk başlarda siyasi saiklerle başlayan şairlere destek verme, daha sonra şiirden zevk alma sebebiyle yapılmıştır. Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 2/50-51.

⁸⁰ Osman Ali, *Şurûhu Hamâse*, 1/61-62.

yöneticilerinin ve toplumun önde gelen şahsiyetlerinin katılımıyla sıkça toplanan şiir meclisleri de bir nevi sözlü şerh faaliyeti olarak değerlendirilebilir.⁸¹ İkinci ve üçüncü tabakadan âlimler de şiirlerin rivayetlerinde sadece nakille kalmamış, kendi görüşleri ve hocalarının açıklamalarına da yer vererek şerh olarak değerlendirilebilecek faaliyetler yapmışlardır.⁸²

Döneme göre ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verme adına gelişimine devam eden şerh faaliyetleri, medreselerin artmasıyla beraber eğitimin yaygın hale gelmesi neticesinde ortaya çıkan ders kitabı ihtiyacına binaen şiir şerhlerinde teferruatlı lügat ve nahiv tahlilleri yapılmaya başlanmıştır. Şerhlerde dil bilimleri ile ilgili problemlerin çözülmesi, âlimler arasında dil ekolleri bağlamında karşılıklı ilmî münakaşalar yapılması, şiirlerde anlatılan olayların arka planının işlenmesi, mana verme sadedinde önceki âlimlerin görüşlerini kritik etme veya yeni görüşler serd etmeyle beraber, Kur'ân'ı Kerîm, Hadîs-i şerîf, meseller ve eski şiirlerden istişhâdlerle içerik zenginleşmiştir.⁸³ Bu yönüyle şiir şerhleri, tek bir beyit altında birçok farklı ilim dalları ile ilgili değerlendirmelerin işlendiği çok yönlü eserler olarak ortaya çıkmıştır.

Büyük oranda birbirine benzeyen şiir şerhlerinde sadece edebî konuların ele alındığı eserler yok denecek kadar azdır. Şerhlerde yazıldığı dönem, içerdiği konu ve müellifin şahsi tasarrufları vb. etkenler vesilesiyle küçük farklılıklar da görülebilir. Ancak genel bir tasnif yoluna gidildiği zaman şiir şerhlerini iki kısma ayırmak mümkündür:

a) Eğitici/öğretici şerhler: Genellikle muhtasar olarak kaleme alınan bu şerhlerde müellif, beyitlerde geçen kelimelerin lügat açıklamalarını yapar, ardından mana bölümüne geçer ve yorumuyla beraber şiirlerin anlamları üzerinde tespit bulunarak analizler yapar. Daha sonra anlam farklılıklarına, geçmişteki veya kendi dönemindeki gramer tartışmalarına sebep olabilecek önemli gördüğü yerlerde i'râb tahlili yapar. Devamında arûz veya belâgat ıstılahları ile ilgili bilgilere yer verir. Bu tür şerhler kendi içinde müellifin kültürel birikimi, eseri yazma amacı ve hitap ettiği kitleye göre farklılıklar gösterebilmektedir.

⁸¹ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 2/51.

⁸² Osman Ali, *Şurûhu Hamâse*, 1/65.

⁸³ Osman Ali, *Şurûhu Hamâse*, 1/69-70.

b) Birinci kısımdaki konuları da içeren ansiklopedik tarzda yazılan şerhler: Bu tür eserlerde tek bir konu işlendiği gibi, sadece edebî sanatlar ön plana çıkarılarak yazılabilmektedir. Kapsamlı bir içeriğe sahip olmaları sebebiyle edebiyat tarihi kitaplarına benzemektedir. Yazar bu tür şerhlerde kendi edebî kimliğini yansıtır, şahsi görüşlere sıkça yer verir, belâgat sanatları ile ilgili teferruatlı analiz yapar ve yeni görüşler ortaya koyar.⁸⁴

Yukarıda anlatılan bilgiler ışığında değerlendirildiğinde müellifin eseri, *Kasîde-i Hemziyye*'nin nüshasını tedarik edebildiğimiz en eski şerhi olmasının yanı sıra benzerlerinden farklı olarak şerh bölümünde şiirleri konularına göre tasnif etmesiyle ayrılmaktadır. Eser, ana metin olan *Hemziyye*'yi lügat, gramer ve kısmen belâgat açısından tahlil etmesi, konu olarak İslâm'ın doğuş, gelişim ve kemâle erme serüvenini teferruatlı ve kaynağını vererek işlemesiyle ilmî kimliğe sahiptir. Bununla beraber kasidenin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) methiye özelliği taşıması ve ona duyulan muhabbeti işlemesiyle şerh manevi dünyaya da dokunmaktadır. Bu açıdan toplumun farklı tabakalarına mensup birçok kesimine hitap eden bir hüviyete sahiptir. Kasidenin bu şerhi, mana-yorum bölümüyle halk arasında okunabilecek bir vaaz-siyer kitabı, dilbilimleri tahlili bölümüyle de medreselerde belli eğitim düzeyine ulaşmış talebeler için ders kitabı olacak mahiyettedir.

2.3. Eserin Üslubu ve Takip Edilen Metot

Eserin üslubunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını konu alan bir kasidenin şerhi olması sebebiyle, Resulullah'ın (s.a.v.) müşriklerle münasebetleri ve Ehl-i kitabın tevhit inancına aykırı düşüncelerinin işlendiği bölümler dışında sert ifadelere rastlanmamaktadır. Sözlük açıklamaları, i'râb tahlilleri ve bedî' sanatlarının tespit edildiği bölümde teknik terimler ve tanımların fazlalığından dolayı kısmen daha ağır bir üslup göze çarpmaktadır. Müellifin kendi yorumlarını da katarak beyitlerde yaşanan olayları açıkladığı bölümde âyet, hadis, siyer kitapları ve şiirlere sıkça atıf yapması ve teknik terimlerin azlığı sebebiyle vaaz üslubu göze çarpmaktadır. Eser genel olarak hoca-talebe diyalogu tarzında akıcı bir üslupla devam etmektedir. Müellif az da olsa bazı yerlerde devrik⁸⁵ uzun ve

⁸⁴ Muhammed Rıdvan, *Târîhu'n-Nekdi'l-Edebî fi'l-Endelüs* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414), 74-75.

⁸⁵ "وَإِنَّ مَا عِنْدَهُ مِنْ ذَلِكَ أَعْلَىٰ تَمَّا عِنْدَ جَمِيعِ الْمَخْلُوقَاتِ وَأَجَلٌ وَأَعْظَمٌ ﷻ" *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 45a.

getirerek⁹¹ ilgili kelimenin kullanıldığı anlamı verme yoluna gitmiştir. Bazen kelimenin hangi kabiledede kullanıldığını da belirtmiştir.⁹²

3. Bazı durumlarda sözlük açıklamaları bölümünde kelimenin anlamını ifade etmek için âyetlerden istişhâdda bulunmuştur.⁹³

4. Beyitte geçen ve isim olan kelimelerin tahlilini yaparken, çoğul ve tekil halini belirtmiş, kelimenin sülâsî fiil çekimini, bazı durumlarda da beyitteki anlamına uygun bir şekilde mezîd fiil çekimini vermiştir. Kelimelerin sarf açısından tahlilinde bazı yerlerde i'lâl kaidelerine işaret ederek kelimenin maruz kaldığı dönüşümlerden bahsetmiştir.⁹⁴

5. Sözlük kısmında beyitte geçen kelimelerin ıstılah anlamı olduğu durumlarda ilk zikredildiği yerde tanımını yapmıştır.⁹⁵ Daha önce açıkladığı kelimelerin başka yerlerde tekrar geçmesi durumunda yeni açıklama yapmamış ve “daha önce geçtiği gibi” diyerek işaret etmiştir.⁹⁶

6. Lügat ile ilgili açıklamalarda bazı yerlerde “وهو المراد”⁹⁷, “وهو أفصح”⁹⁸, “وهو أقرب”⁹⁹, “وهو أقرب”¹⁰⁰, “الأول والمناسب هنا هو”¹⁰¹ “وهذا أحسن”¹⁰² ifadeleri ile tercihte bulunmuştur.

7. Az kullanılan ve ilk okuyuşta harekesinde hata yapma ihtimali yüksek olan kelimelere hareke vermiştir.

8. İrâb bölümünde tahlilini yaptığı cümleyi genellikle kelime kelime ele almıştır. İrâb yapmaya başlarken fiil veya isim cümlesinin ilk kelimesini vermiş ardından “إلى آخره/آخرها” veya “إلى آخر الجملة” kısaltmasını yazmıştır.¹⁰³

9. İrâb tahlillerinde birden fazla vechin caiz olduğu yerleri ayrı ayrı örneklendirerek açıklamış, bazı yerlerde de “وهو أقرب”¹⁰⁴ “وهو أحسن”¹⁰⁵ ifadeleriyle

⁹¹ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 77a, 79a, 81b, 85a, 96b, 78a.

⁹² Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 50b.

⁹³ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 10b, 51a, 56a.

⁹⁴ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 4b, 6a.

⁹⁵ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 9b, 32a, 66b, 80b, 89a.

⁹⁶ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 10a, 12a.

⁹⁷ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 7a, 50b.

⁹⁸ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 10b, 15a, 16a, 53a, 56a, 81a, 91a.

⁹⁹ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 32b, 58a, 64a.

¹⁰⁰ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 42b.

¹⁰¹ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 51a.

¹⁰² Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 77b.

¹⁰³ Hayru'l-Kırâ, (Fezullah Efendi, 1672), 8b, 15b, 17b, 33a, 37b, 38a, 40b, 43s, 67b, 82b, 92b.

”وهو ضعيف“¹⁰⁹ ”وهذا أظهر“¹⁰⁸ ”والأول أحسن“¹⁰⁷ ”والأول أعدد“¹⁰⁶ ”أحسن“ vb. ifadelerle tercihini belirtmiştir. Bazı durumlarda birden fazla seçenek zikredip tercihte bulunmadığı durumlar da olmuştur.¹¹¹

10. Müellif i'râb tahlillerinde kuralların tanımına dair açıklamalar yapmamıştır. İ'râb tahlillerinde herhangi bir eserden alıntı yapmamış, biri lügat açıklaması olan iki yerde Sıbeveyhi'nin¹¹² görüşüne değinmek dışında herhangi bir âlimin görüşüne atıfta bulunmamıştır. Bazen i'râb tahlili ile ilgili görüşün mensup olduğu dil mektebinden (على مذهب الكوفيين/وهو مذهب كوفي) bahsetmiştir.¹¹³

11. Bazı yerlerde el-İ'râb başlığı altında belâgat sanatları ile ilgili bilgi vermiştir.¹¹⁴

12. Bazı yerlerde âyetlerdeki kıraat farklılıklarına işaret etmiştir.¹¹⁵

13. Çok az yerde şerhini yaptığı bölümdeki şiirleri övüp, belâgat açısından değerlendirildiğinde mükemmel örnekler olduklarını ifade ederek, şiirdeki belâgat sanatının açık olduğunu ve bu sebeple zikretmeye gerek olmadığını söylemiştir.

14. Beyitleri açıklarken bazı yerlerde beyitler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak açıklama yoluna giden veya beyitlerin aynı anlama geldiğini¹¹⁶ söyleyen müellif¹¹⁷ bazı yerlerde de müellifin diğer kasidesi olan *Bürde'*ye atıf yaparak¹¹⁸ iki kasidenin ilgili beyitleri arasındaki benzerlik ve anlam birliğine işaret etmiştir.

¹⁰⁴ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 48b, 78b.

¹⁰⁵ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 3a, 16a, 106b.

¹⁰⁶ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 11b, 31a.

¹⁰⁷ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 16b.

¹⁰⁸ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 8b, 11b, 38a, 61a.

¹⁰⁹ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 79a.

¹¹⁰ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 51b, 81b.

¹¹¹ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 33a.

¹¹² *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 8b, 10b.

¹¹³ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 35b, 68b.

¹¹⁴ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 13b, 33b, 33a, 86a.

¹¹⁵ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 7a.

¹¹⁶ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 14b.

¹¹⁷ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 4b.

¹¹⁸ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 4a, 5b, 11a, 31b.

15. Bazı yerlerde el-Ma'nâ başlığı altında belâgat sanatlarından bahsetmiştir.¹¹⁹

16. Müellif bazı yerlerde bu muhtasar esere uygun düşmez diyerek anlattığı konu ile ilgili olarak teferruata girmemiştir.¹²⁰

17. Bazı yerlerde fıkıh ve fıkıh usulüne dair kanaatlerini belirtmiştir.¹²¹

18. Harfi cer kullanımında farklı tercihte bulunmuştur.¹²²

19. Bazı yerlerde belâgat sanatlarının açık olduğunu, düşünülünce anlaşılacağını ifade ederek herhangi bir açıklama yapmamıştır.¹²³

Eserde müellifin izlediği metot incelendikten sonra sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Eserin sözlük açıklamaları ve i'râb tahlilleri bölümü başlangıç aşamasındaki talebeye göre yazılmış, el-ma'nâ bölümü ise delillerin titiz bir şekilde zikredildiği vaaz/tarihi olay anlatma üslubunda yazılmıştır. Bu bölümde anlattığı tarihi olayların tamamına kaynak vermesi, özellikle hadisleri çoğunlukla Buhârî ve Müslim ağırlıklı olarak *Kütüb-i Sitt'e*'den seçme gayretinde olması, müellifin muteber kaynakları kullanma hassasiyetine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu bölüm bir talebe için anlatı ve tarihi olayları delillendirme ve yorumlama açısından yol gösterici mahiyettedir. Müellifin bedî' sanatlarından bahsettiği bölüm ise, Arap dili eğitiminin sonlarına gelmiş olan bir talebeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu bölümdeki en büyük eksiğin müellifin tespitleri ile ilgili kaynak vermemesi, i'râb bölümünde yaptığı gibi farklı örneklerle zenginleştirmemesi ve gerekçelendirmemesi olarak gösterilebilir. Dolayısıyla müellifin sözlük açıklamaları, i'râb tahlili ve yorum-anlam bölümünde takip ettiği metot göz önüne alındığı zaman bu bölümün zayıf kaldığı söylenebilir. Ancak eserin salt ders kitabı olarak yazıldığı kabul edilirse, belâgatın teorik bilgilerini okumuş bir talebe için bu bölüm yeterli gözükmekte ve iyi bir uygulama dersi olarak değerlendirilmektedir. Belâgat tespitlerinin yapıldığı bölümle ilgili değerlendirme yapılırken gözden kaçırılmaması gereken ve ciddi eksiklik olarak gösterebileceğimiz bir hususu da ifade etmemiz gerekir. Müellif 6-8; 10-17; 19-24; 25-45; 47; 49-55; 57-77; 115-117; 126-137 ve 421-456'ncı beyitler ile ilgili belâgat sanatlarına

¹¹⁹ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 4b, 8a, 10b, 88a.

¹²⁰ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 10a, 66a.

¹²¹ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 80b, 81b, 89a.

¹²² "فاعلا بقوله" *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 92b.

¹²³ *Hayru'l-Kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 102b, 108a.

dair hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Kasidenin yaklaşık dörtte birine denk gelen toplam 110 beyit ile ilgili belâgat tahlillerinin yapılmaması ve bedî' başlığı altında belâgat sanatlarından bahsedilen bölümlerin öteki bölümlerden daha kısa olması şerhteki en önemli eksik olarak göze çarpmaktadır.

2.4. Eserin Diğer Şerhler Arasındaki Yeri

Kasîde-i Hemziyye''nin tedarik edebildiğimiz en eski şerhi olan *Hayru'l-kırâ fi şerhi Ummi'l-kurâ*, kaside üzerine yazılan ilk şerhlerden olması ve belâgat tahlillerinin yapıldığı bölüm hariç beyitleri lügat, i'râb ve mana açısından tertipli, teferruatlı ve muteber kaynakları dikkate alarak işlemeyle kaside şerhleri kategorisinde "eğitici/öğretici şerhler" sınıfında olduğu söylenebilir. Müellif, şöhret bulduğu iki alan olan nahiv ve fıkıh alanlarındaki yetkinliğini eserin i'râb ve lügat bölümünde yaptığı kapsamlı açıklamalar, mana bölümünde de muteber kaynaklardan verdiği bilgiler ve yaptığı teferruatlı analizlerle yansıtmıştır. Eserin muadilleri arasındaki yerinin anlaşılması için *Hemziyye'*'nin diğer şerhleri hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. *Kasîde-i Hemziyye'*'nin matbu veya yazma olarak tedarik edebildiğimiz şerhleri, içerik ve metotları açısından belli farklılıklara sahiptir. Şöyle ki;

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), *el-Minehu'l-Mekkiyye (Efdalu'l-kırâ li-kurrâ'i ummi'l-kurâ)*. İbn Hacer'in, *Hemziyye* üzerine yazılan diğer şerhler üzerinde büyük etkisi olan ve Cevcerî'nin şerhinden yaklaşık bir asır sonra yazdığı *el-Minehu'l-Mekkiyye* adlı şerhini kaleme alırken Cevcerî'nin eserinden etkilendiği söylenebilir. Eserinde kasideyi şerh ederken teferruatlı açıklamalar yapan İbn Hacer, hadis ve fıkıh gibi farklı alanlara da atıflar yapmaktadır. Tedarik edebildiğimiz nüshalar arasında İbn Hacer'in eseri *Hemziyye'*'nin en bilinen ve en hacimli şerhidir. Eserinde Cevcerî'den "eş-Şârih" diye bahseden İbn Hacer, Cevcerî'nin ilmî yetkinliğini övdükten sonra şerhinde kasidenin arûz ve kâfiyesi hakkında doyurucu bilgiler verdiğini ifade etmektedir.¹²⁴ Cevcerî'nin şerhini genellikle eleştirel bakış açısıyla ele alan İbn Hacer, Cevcerî'nin lügat, i'râb ve belâgat tahliline dair görüşlerini tenkit etmiş, eksik bıraktığını ifade ettiği yerleri uzun bir şekilde açıklama yoluna gitmiş ve bazı yerlerde Cevcerî'nin görüşünü beğenmediği durumlardan da bahsederek kendi kanaatini gerekçesiyle beraber yazmıştır.

¹²⁴ Bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minehu'l-Mekkiyye fi şerhi'l-Hemziyye el-müsemmâ Efdalü'l-kırâ li-kurrâ'i Ümmi'l-kurâ* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2005), 71-72.

Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdilhak es-Sünbâtî (ö. 995/1586?), *Şerhu'l-Hemziyye fi medhi hayri'l-beriyye* adlı muhtasar şerhinde kendisinden önce *Hemziyye'*ye şerh yazan Cevcerî ve İbn Hacer'in şerhlerinin uzun ve detaylı oldukları gerekçesiyle onları özetlediğini ifade etmektedir. Kaside beyitlerini şerhin içinde karışık bir şekilde açıklayan Sünbâtî, âyet ve hadislerden sık sık alıntılar yapmıştır. Müstakil açıklamaların nadiren görüldüğü eserde az yerde lügat, i'râb ve belâgat tahlillerine yer vermiştir. Eser vaaz üslubunda olup teknik açıklamalardan uzak bir şekilde kaleme alınmıştır.

Süleymân b. Ömer el-'Uceylî'nin (ö. 1204/1790), *el-Futûhâtü'l-Ahmediyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye* adlı eseri, İbn Hacer'in yazdığı şerhin özeti mahiyetindedir. 'Uceylî eserin giriş bölümünde aralarında Cevcerî'nin *Hemziyye* için yazdığı iki şerhi de sayarak kasideyi şerh eden birçok âlimden bahsetmekte ve devamında bu alanda yazılan en iyi şerhin İbn Hacer'in *el-Minehu'l Mekkiyye* adlı şerhi olduğunu ifade etmektedir. Eserini yazma gerekçesi olarak İbn Hacer'in şerhinin kapsamlı ve uzun olmasını gösteren müellif, çok uzun olarak nitelediği bu şerhi, okumaya üşenenler için genelde İbn Hacer'in ifadelerini kullanarak bazen de özgün açıklamalar yaparak muhtasar bir şekle getireceğini söylemektedir. *Hemziyye'*nin beyitlerini şerh ederken parça parça ilerleyen müellif, beyitlerin i'râb tahlillerini yaparken özel ihtimam göstermiş, i'râbını yaptığı bölümde mana harfi vb. olması durumunda hakkında bilgi vermiş ve şiirin devamındaki kelimelerin cümle içindeki konumlarını zikretmiştir. İ'râb açıklamaları esnasında yer yer lügat tahlilleri de yapan Uceylî, devamında ilgili beyitte kast edilen anlam ile ilgili bilgiler vermiş ve az yerde belâgat tahlillerinden bahsetmiştir.

Ali Harâzim İbnu'l-Arabî Barâde'nin (ö. 1214/1799) *el-İrşâdâtü'r-Rabbâniyye bi'l-Futûhâtü'l-Ahmediyye* adlı eseri müellifin *Kaside-i Hemziyye'*yi merkeze alarak felsefi-tasavvufî yorumlar yaptığı bir şerh olarak değerlendirilebilir. Eserde lügat, i'râb ve belâgat tahlillerine yer vermeyen Barâde, âyet-i kerimelere getirdiği işârî açıklamalar ile hadisleri kasidenin beyitlerinin anlaşılmasında önemli bir kaynak olarak kullanmıştır. Eserin fikri çerçevesi müellifin eserin girişinde de ifade ettiği üzere hocası Ahmet Ticânî'nin (ö. 1230/1815) görüşleri eksenindedir.

Muhammed b. Ahmed Bennîs (ö. 1214/1800) kaleme aldığı *Levâmi'u envâri'l-kevkebi'd-dürrî fi şerhi Hemziyyeti'l-Bûsirî* adlı şerhinde İbn Hacer'in *el-Minehu'l-Mekkiyye* şerhinden bol miktarda alıntılar yaptığı göze çarpmaktadır. Müellif, eserinin giriş bölümünde hocası Muhammed el-

Fâsî'nin (ö. 1182/1768) *el-Fevâidü'l-celîletü'l-behiyye ala's-Şemâili'l-Muhammediyye* adlı eserinden alıntılarla altı farklı başlık altında Resulullah'ı (s.a.v.) methetmekten, ahlakını öğrenme ve yaşamanın gerekliliğinden bahsetmektedir. Kaside beyitlerini açıkladığı bölümlerde ise önce beytin tamamını verdikten sonra anlamını vermekte, ardından teknik detaylara fazla girmeden kısa îrâb tahlilleri yapmaktadır. Beyitlerde bahsi geçen olayların arka planını ilgili âyet ve hadislerden kaynak vererek aktaran müellifin eseri İbn Hacer'in şerhinin muhtasarı mahiyetindedir. Eser 1330/1912 yılında *el-Fevâidü'l-celîletü'l-behiyye ala's-Şemâili'l-Muhammediyye* ile beraber basılmıştır. (Mısır: Matbaatu'l-Cemâliyye)

Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1809), *el-Envâru'l-kudsiyye fi şerhi Kasîdeti'l-Hemziyyeti li'l-Bûsîri* adlı şerhinin de İbn Hacer'in şerhinden ciddi oranda etkilendiği görülmektedir. İbn Acîbe eserin mukaddimesinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) methettikten sonra Bûsîri ile ilgili verdiği bilgilerin tamamını İbn Hacer'den isim vererek aktarmaktadır. Müellif beyitleri açıklarken İrâb, lügat ve belâgat tahlillerine yer vermekte, problemleri gördüğü yerlerde “وهو المختار”, “انظر ابن حجر”¹²⁵ gibi ifadelerle İbn Hacer'e atıf yapmaktadır. Müellifin İbn Hacer'in adını vererek alıntı yaptığı birçok yer olduğu gibi¹²⁶ İbn Hacer'in şerhi ile büyük oranda benzeşen ifadeler kullanarak herhangi bir isim vermediği yerler de mevcuttur. Müellifin eserini yazarken İbn Hacer'in *Hemziyye* şerhini okuduğu ve ciddi oranda etkilendiği görülmektedir.

Tedarik edebildiğimiz *Hemziyye* şerhlerinin biri hariç tamamında İbn Hacer etkisi oldukça büyüktür. Matbu veya yazma nüshasına ulaştığımız şerhlerden üçünün¹²⁷ giriş bölümünde Cevcerî'nin şerhine değinildiği ancak İbn Hacer'in şerhi hariç içerikte Cevcerî'den alıntı yapılmadığı görülmektedir. *Hemziyye* üzerine kaleme alınan şerhlerde *el-Minehu'l-Mekkiyye*'nin bu denli etkili olmasının sebepleri olarak; İbn Hacer'in tanınırlığı, yazdığı eserin diğer *Hemziyye* şerhlerden daha kapsamlı olması veya şerh yazılırken, ilgili esere yazılmış başka bir şerhi merkeze alma

¹²⁵ Bk. Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî İbn Acîbe el-Hüseynî, *el-Envâru'l-Kudsiyye fi Şerhi Kasîdeti'l-Hemziyyeti li'l-Bûsîri* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 289.

¹²⁶ İbn Acîbe, *el-Envâru'l-Kudsiyye*, 196, 198, 199, 327, 438.

¹²⁷ Sünbâfî, Şihabuddîn Ahmed, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hemziyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmescnevî, 445), 1b; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 71-72; Süleymân b. Ömer el-Uceylî, *el-Futûhâtu'l-Ahmediyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye* (Mısır: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1303), 3.

geleneği¹²⁸ gösterilebilir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tedarik edebildiğimiz *Hemziyye* şerhlerinin en kapsamlısı olan ve diğer şerhler üzerinde ciddi etkileri olan *el-Minehu'l Mekkiyye*'nin müellifi İbn Hacer, eserini kaleme alırken Cevcerî'nin şerhinden istifade etmiştir. Yer yer ciddi eleştiriler de getirdiği görülen şerhte itiraz ettiği bölümler eserin tamamı göz önüne alındığı zaman cüzi miktardadır. İçerik olarak belâgat bölümü hariç İbn Hacer'in şerhinden geri kalır yönü olmayan Cevcerî'nin şerhi, beyitleri işlerken konularına göre ayırması ve takip ettiği metotla diğer şerhlerden pozitif olarak ayrılmaktadır. İbn Hacer ve Ali Harâzim Barâde'nin şerhiyle beraber tedarik edebildiğimiz şerhler arasında az sayıdaki özgün *Hemziyye* şerhlerinden biri olan Cevcerî'nin şerhinin, hem halk tarafından hem de eğitim öğretim faaliyetlerinde de kullanılabilir belâgat bölümü hariç alanında başarılı bir çalışma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Şemseddîn el-Cevcerî, 821/1418 - 889/1484 yılları arasında, o dönemde Memlûkler idaresi altında bulunan Kâhire'de yaşamış, Şafîî fıkhı ile Arap dili alanında temayüz etmiş ve dönemin en önemli medreselerinde baş müderrislik yapmış önemli bir âlimdir. Şafîî fıkhı ile Arap dili alanında önemli eserler kaleme alan müellifin eserlerinden biri de *Hayru'l-kırâ fi şerhi Ummi'l-kurâ*'dır.

O dönemde yapılan teliflerin ekserisi gibi şerh türü bir eser olan *Hayru'l-kırâ fi şerhi Ummi'l-kurâ*, Bûsîrî'nin 456 beyitlik Hz. Peygamber'i (s.a.v.) methettiği *Kasîde-i Hemziyye*'sinin ilk şerhlerinden olması hasebiyle dikkate değerdir. Beyitleri konularına göre ayırması, girişte verdiği detaylı arûz ve kâfiye bilgileri eseri diğer kaside şerhleri arasında ayrıcalıklı kılmaktadır. Özellikle lûgat ve i'râb tahlillerinin yapıldığı bölümlerde âyet, şiir ve mesellerden istifade edilerek yapılan analizler, örneklendirmeler ve tercihler eserin bir diğer önemli vasfıdır. "el-Ma'nâ" başlığını verdiği bölümde beyitlerde anlatılan olayların arka planını irdeleyen müellif; muteber kaynakları kullanma gayreti, diğer ilmî disiplinlere yaptığı atıflar ve kullandığı sade akıcı üslubuyla da öne çıkmaktadır. Bu bölüm kaynak kullanımı ile ilmî bir hüviyete sahipken, konuları işleme ve aktarma maharetiyle halk tarafından da okunabilecek şekildedir. Eser "el-luğa", "el-i'râb" ve "el-ma'nâ" bölümleriyle kaside şerhlerinin en önemli

¹²⁸ Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum* (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), 133-134.

zenginliğinden biri olan tek bir beyit altında birden fazla ilmî disiplin ile ilgili bilgi verme özelliğine de sahiptir. Ancak eserin belâgat ile ilgili bölümü diğer bölümlerdeki araştırmacı ve analizci tavırdan uzak bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu bölümde sadece beyitlerde geçen bedî sanatlarının tespiti yapılmış, detaylı bilgiler aktarılmamış ve kasidenin yaklaşık dörtte birine denk gelen 110 beyitle ilgili herhangi bir belâgat tespitine yer verilmemiştir. Bu bölümün eserin en zayıf halkası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Müellifin müderris kimliği de dikkate alındığında belâgat bölümünün Arap dili eğitiminde belli bir seviyeye ulaşmış talebeler için uygulama dersi kitabı olarak, diğer bölümlerin ise başlangıç veya orta düzeydeki talebeler için yazıldığı sonucuna ulaşılabilir.

Müellifin sahip olduğu dikkate değer ilmî konumu, eserin *Kaside-i Hemziyye*'nin ilk şerhlerinden olması, sonraki dönemlerde yazılan birçok *Hemziyye* şerhini etkileyen İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Minehu'l-Mekkiyye* adlı şerhinde kendisine çokça atıf yapılması daha detaylı tanınmasını ve araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Eserin zengin ve tertipli muhtevasına rağmen Türkiye'de bugüne kadar, hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması da ayrıca dikkate değer bir husustur.

Kaynakça

- Ayderûs, Abdulkâdir b. Şeyh. *en-Nûrû's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-'âşir*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 2001.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Îzâhu'l-meknûn fî zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Bikâî, Ömer Berekât b. Muhammed. *Feyzu'llâhi'l-Mâlik fî halli elfâzi 'Umdeti's-sâlik ve uddeti'n-nâsik*. Kâhire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 2. Basım, 1372/1953.
- Cevcerî, Muhammed b. Abdilmun'im. *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*. nşr. Nevaf b. Cezzâi'l-Hârisî. Medine-i Münevvere: el-Câmi'etu'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2004/1424.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1672, 108 vr. <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*. Konya: Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Darende İlçe Halk Ktp., 44 Dar 9, 132 vr. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/serhu-kas%C3%AEdetil-hemziye/33956>.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*. Ankara: Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Ktp., 55 Hk 710, 166 vr. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/serhul-kas%C3%AEdetil-hemz%C3%AEye/88096>.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*. Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Ktp., Koleksiyonu, 06 Hk 1343, 225 vr. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/en-nuhbetusen%C3%AEye/80221>.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beşir Ağa Eyüp, 000147, 135 vr.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*. İrlanda Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 4882, 216 vr.; 4280, 180 vr. <https://ia801307.us.archive.org/14/items/M-TCHS-2000/4882.pdf>; <https://ia801307.us.archive.org/14/items/M-TCHS-2000/4280.pdf>.
- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ummi'l-kurâ*. Medine-i Münevvere: Melik Abdullah b. Abdilaziz Kütüphanesi, Yazmalar, 160, 143 vr.

- Cevcerî, Şemseddîn. *Hayru'l-kırâ fi şerhi Ummi'l-kurâ*. Paris: Milli Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, 3198, 86 vr. <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc311010>.
- Ceylân, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*. İstanbul: İlem Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Elmalı, Hüseyin. "İbnü'n-Nahvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed. *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. 4 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-Meymenıyye, 1413/1992.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed. *el-Ğurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997/1417.
- Gazzî, Muhammed b. Abdırrahman. *Dîvânu'l-İslâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990/1411.
- Gazzî, Necmuddîn b. Muhammed. *el-Kevâkibu's-Sâire bi-a'yani'l-mieti'l-âşire*. nşr. Halîl Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997/1418.
- Hammûde, Tâhir Süleyman. *Celâluddîn es-Süyyûtî Asruhu ve Hayâtuhu ve Cuhûduhu fi'd-dersi'l-lügavi*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1. Basım, 1989/1410.
- Hasenî, Abdülhayy. *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1999/1420.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed. *el-Envâru'l-Kudsıyye fi Şerhi Kasideti'l-Hemziyyeti li'l-Bûsârî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2013.
- İbn Hacer el-Heytemî. *Hevâşî Tuhfeti'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1938/1357.
- İbn Hacer el-Heytemî. *el-Minehu'l-Mekkiyye fi şerhi'l-Hemziyye el-müsemmâ Efdalü'l-kırâ li-kurrâi Ümmi'l-kurâ*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2. Basım, 1426/2005.
- İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. nşr. Mahmûd el-Arnaût. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1. Basım, 1986/1406.

- İbn İyâs, Ebu'l-Berekât Zeynüddîn el-Hanefî. *Bedâiu'z-zühûr fi vekâi'i'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafâ. 5 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-âmmetü li'l-Kitâb, 1984/1404.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Karabulut, Ali Rıza-Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmi fi Mektebâti'l-âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Süllemü'l-vüsûl ila Tabâkati'l-Fuhûl*. 6 Cilt. İstanbul: Mektebetü İrsika, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifin*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/1414.
- Kürdî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Süleymân. *el-Fevâidü'l-medeniyye fi-men yüftâ bi-kavlihî min emmeti's-Şâfiyye*. Midyât: Dâru Nûri's-Sabâh, 1. Basım, 2011.
- el-Mektebetü's-Şâmiletü'l-Hadîse. Erişim: 2 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/31187>.
- el-Mektebetü's-Şâmiletü'l-Hadîse. Erişim: 2 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/46516>.
- el-Mektebetü's-Şâmiletü'l-Hadîse. Erişim: 2 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/98669>.
- el-Mektebetü's-Şâmiletü'l-Hadîse. Erişim: 2 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/98701>.
- el-Mektebetü's-Şâmiletü'l-Hadîse. Erişim: 3 Eylül 2020. <https://al-maktaba.org/book/5678/107313>.
- Malatî, Zeynuddîn Abdülbasit. *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*. 9. Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım, 2002/1422.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *el-Kevâkibu'd-durriyye fi terâcimi's-sâdeti's-süfiyye*. nşr. Muhammed Edîb el-Câdır. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Necdî, Muhammed Abdullah. *es-Sühebu'l-Vâbile alâ darâihi'l-Henâbile*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1. Basım, 1996/1416.
- Osman Ali, Muhammed. *Şurûhu Hamâse Ebî Temmâm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Evzâ'î, 1. Basım, ts.

- Özkan, Halit. *Memlüklerin Son Asrında Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Pala, İskender - Kılıç, Filiz. "Musammat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemseddîn. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003/1424.
- Rıdvan, Muhammed. *Târîhu'n-Nekdi'l-Edebî fî'l-Endeliüs*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım. 1993/1414.
- Sanhâcî, Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed. *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-Dîbâc*. Trablus, Dâru'l-Kâtib, 2. Basım. 2000.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed. *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti's-şerîfe*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993/1414.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahman. *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahman. *el-Cevâhir ve'd-durer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1999/1419.
- Süyûtî, Celâluddîn. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. 2 Cilt. Kâhire: Matba'atu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Basım, 1384/1964.
- Süyûtî, Celâluddîn. *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000/1421.
- Süyûtî, Celâluddîn. *Hüsnü'l-muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1387/1967.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Bedru't-tâli; bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi*: 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Şirbînî, Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000/1421.
- 'Uceylî, Süleymân b. Ömer. *el-Futûhâtu'l-Ahmediyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*. Mısır: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1. Basım, 1303.

- Van Dyck, Cornelius. *İktifâü'l-Kanû' bimâ Hüve Matbû'*. 2. Basım, Beyrut: Dâru Sâdır, 1896/1309.
- Yılmaz, Ozan. "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 5/9 (2007), 271-304.
- Zafîrî, Meryem Muhammed Sâlih. *Mustalahatü'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2002/1422.
- Zeydân, Corcî b. Habîb. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye*. 3 Cilt. Kâhire: Müessesetü Hindâvî lî't-ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013.
- Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârul-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zübeyrî, Velid b. Ahmed Hüseyin vd.. *el-Mevsûatü'l-müeyyessere fi terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikra ve'n-nahv ve'l-luga*. 3 Cilt. Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 1. Basım, 2003/1424.